

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

**Стојан
Новаковић**

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспаратно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РЕЧНИК СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ*

РАДА СТИЈОВИЋ**

А п с т р а к т . – Стојан Новаковић је идејни творац и иницијатор израде *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* и утемељитељ модерне српске лексикографије. У познатој „Посланици Академији наука философских“ он је изнео концепцију свог великог пројекта. Развој језика, његове употребе и еволуција лексикографских сазнања утицали су на то да ова концепција доживи извесне промене. Међутим, она је ипак сачувана у основим правцима датим пре више од сто година. Задатак овог рада јесте да осветли промене до којих је дошло, укаже на узроке који су до њих довели, али и да покаже континуитет у развоју модерне лексикографске мисли, коју је утемељио Новаковић, а која се реализује у Речнику САНУ.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Речник САНУ, модерна српска лексикографија, књижевни језик, норма, народни језик, дијалекти

Велики прегалац на широком плану националних наука Стојан Новаковић оставио је значајног трага и у филологији и лингвистици. Централно место његовог лингвистичког опуса несумњиво припада *Речнику народној књижевној језика српској*, чији је он духовни творац и иницијатор, а који готово шест деценија излази под називом *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (прва књига објављена је 1959, а двадесета 2017.). Мора се рећи да је настајање овог монументалног дела српске лексикографије и, према мишљењу компетентних, једног од најзначајнијих дела савремене српске науке и културе, непрестано спутавано свим кризама и несрећама које су наш народ задесиле у двадесетом столећу, које је немилосрдно, као и свих претходних столећа, обременјавало Србе страдањима. То је био један од најкрупнијих разлога због којих је од Новаковићевог предлога

* Институт за српски језик САНУ, имејл: rada.stijovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

да се отпочне са прикупљањем грађе за велики Академијин речник па до почетка реализације овог великог пројекта прошло више од седам деценија.¹

Као што је познато, Стојан Новаковић је концепцију свог великог пројекта изложио 10. септембра 1888. године у „Посланици Академији наука философских“ (под насловом *Српска Краљевска Академија и нејовање језика српској*), а допунио је 5. априла 1893. у „Предлогу Српској Краљевској Академији“ да се „отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник, и да се за тај посао установи у Академији Лексикографски Одсек“. Истакавши значај свог предлога, Новаковић је подвукао чињеницу да су све европске академије, од фирентинске и француске до мађарске и румунске, у први план стављале бригу о језику и изради речника. То је чинило и Друштво српске словесности, најпре гајећи идеју о изради термилолошких речника, а касније, у складу са тадашњим знањима, и потпуног српског речника. Та брига о језику као о најпречем националном задатку наставила се у Академији и касније и она је, када су се стекли друштвени и политички услови и када је сазрела мисао о томе какви су нам речници потребни (Грицкат-Радуловић 1960, 214), резултирала капиталним лексикографским остварењем, које је означило нову епоху у српској лексикографији.

Излажући своју концепцију речника, Новаковић је пошао од два издања *Српској Рјечника* Вука Караџића (1818. и 1852), Даничићевог *Рјечника из књижевних сѣарина српских* и *Рјечника хрвајскоја или српскоја језика Јујославенске академије знаносѣи и умјетносѣи*, који је такође утемељио Даничић. У осврту на *Рјечник* Вука Караџића Новаковић истиче да је Вук израдом речника народнога језика помогао да се тај језик „утврди у књижевности“, изашао у сусрет „стварању народнога књижевнога језика“ и томе стварању помогао (Новаковић 1888, 28), док је Даничићев *Рјечник из књижевних сѣарина српских* омогућио да се премости провалија „међу

¹ Можда би неки наши путеви били другачије усмерени да смо умели да чујемо мудрог дипломату Новаковића. Поменимо само да је он на време схватио опасности од подвојености књижевног језика и благо пребацио Вуку, који је иначе био његов узор, што је разјединио српски књижевни језик. Новаковић је био свестан да „народи постизавају исто толико образованим књижевним језиком и јаком једнодушном просветом као и државним уједињењем“ (Новаковић 1888, 30). Новаковић преиспитује Вуковове разлоге да се определи за „јужно наречје“, али исто тако каже да је требало, када се једном одлучио, при томе и остати, не чинити оно што је чинио: прво „излетао напред за јужни говор“, а онда „непрестано попуштао онима који тај говор не би хтели примити“ (Исто, 56). Тако су Срби остали један од ретких европских народа с располућеним књижевним језиком. Остали смо да се носимо с неповољним наслеђем прошлости, уз опасност да то у некој прилици постане основ за међусобно антагонизирање делова нашег народа. Мислио је Новаковић да би се бар у писању то двојство могло превазићи задржавањем посебног слова за глас јат. Све су ово биле иницијативе које су се јавиле и век касније, али околности нису дозвољавале да идеје узму замах.

вног језика, који је израстао из народног, али није идентичан ни са једним народним говором. Књижевни језик се, истицао је Новаковић, „у свим појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила. Тиме су и Срби дошли до живог народног књижевног језика, који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народног говорног језика“ (Новаковић 1888, 62). Народна лексика јесте лексички потенцијал за богаћење књижевног језика. Стога Новаковић предлаже да се Академијин речник зове речник *књижевної народної* језика – књижевног језика израслог на народној основи у духу који је утемељио Вук Караџић. У ово време, дакле, у лексикографији је почело раздвајање појмова „књижевни језик“ и „народни језик“, која је данас видљива у називу Академијиног речника. Према Новаковићевој концепцији требало је сачинити само речник књижевног језика. Из њега је требало изоставити „властита имена свију врста, тамне речи (као из загонетака) и сав речнику књижевног језика несродан материјал“ (Новаковић 1888, 78). Изложени поступак говори више о литерарном него о лингвистичком карактеру дела, што Новаковић и сам истиче.

Стварању новог изражајног средства српске културе доприносили су не „само они који су писали о народноме животу и описивали га (као што су Вук Караџић, М. Ђ. Милићевић и други)“, истиче Новаковић (1888, 23–24) него уште образован и разнолик слој друштва – „песници, приповедачи, философи, историци, правници, државници, политичари, математичари, природњаци“ (Исто, 29). Дакле, у изворе новог речника требало је уврстити све оно што је створено у интелектуалном стваралаштву од Доситеја до савремених дана, укључујући и разне речнике (Исаиловића, Шулека, Поповића, Филиповића, Панчића), у којима би се нашло „понешто узето и из самог народног језика или удесно сковано по законима језика, што не би требало да се изгуби, и што се више пута баш одатле, природним путем ширило у књижевност и у жив књижевни језик“ (Исто, 79).⁴

појмова. Осим тематских група из конкретног материјалног света: климе, географских појмова, воде, земљишта, дана, месеци, празника, назива звезда и звезданих група, цркве и црквених ствари, куће, окућнице, производа, алата и др. до делова тела, игара, болести, домаћих лекова, свадбе, поздрава, клетви, врачања и остале празноверице; грдње, чулна опажања, осећања, нагони, афекти, воља, мисаони појмови (памет, разум, ум, дух, свест, жеља, воља), допадања и недопадања; задружни и породични живот, права и службени односи, организација управних и судских власти и др.; па и све друге речи које скупљач зна а које нису обухваћене назначеним групама. Истакнут је и захтев да се уз сваку групу посебно бележе и постојеће метафоре, фигуре или изреке (Иванић–Ђорђевић 1899, 5–13).

⁴ Грађа за Речник касније је проширена и неким писцима предвуковског периода. У њој се могу наћи и извори са богатом рускословенском лексиком, као што су Аврам Мразовић, Атанасије Стојковић, Богобој Атанацковић, Милован Видаковић, Павле Соларић, Георгије Магарашевић, Теофан Живковић.

Новаковић нарочито истиче да књижевни језик треба да се базира на интелектуалном стваралаштву, јер је „наш књижевни језик потерао ... из стабла народног језика својим природним силама“ али „грдно би се погрешило ако би се мислило, да он тако може до краја терати“ (Новаковић 1888, 39). На овај начин је он размишљао готово пола века пре него што је у оквиру Прашке лингвистичке школе говорено да је „развијеност једног књижевног језика сразмерна степену његове интелектуализованости“, што значи да он треба да се изграђује и развија, пре свега, у разноврсној интелектуалној и цивилизацијској сфери, односно, Новаковићевим речима – за развој књижевног језика одговоран је образован и разнолик слој друштва (Ивић 1995, 331).

Новаковић је сагледавао и да књижевни језик није јединствен и у томе је испредњачио у односу на своје време: „И као што је језик математичара различит од језика песника, језик филолога различит је од језика приповедача, језик политичара и правника различит од језика педагога или васпитача, тако сваки круг рада, сваки круг живота, сваки сталеж има свој засебан језик, са засебним обртима, засебном терминологијом, речима, фигурама и значењима“ (Новаковић 1888, 80). Напоредо с тим постоји и један фонд заједничких изражајних средстава, којима се сви говорници служе без обзира на „струку мишљења“. Речју, језик се неминовно раслојава на два дела „један опћи, а други особени, који неком треба а неком не треба“ (Рад, 172). У овоме речнику треба да се нађу, како то Новаковић каже, речи из сваког круга рада, сваког круга живота и сваког сталежа са засебним обртима, засебном терминологијом, речима, фигурама, и значењима. Једном речју, речник треба да обухвати одговарајуће лексеме из писаних извора у последњих сто година и из свих области живота, а оне морају да се уклопе у творбени и уопште лингвистички склоп Вуковог народног језика.

Израда речника на постављеним принципима водила би, по Новаковићу, коначном образовању српскога књижевног језика, а дужност лексикографа је да помогну томе процесу.

Новаковићева концепција израде речника мењала се од самог почетка рада на њему, јер није било могуће, како се желело, прецизно одредити лексички фонд књижевног језика који се још формира. Већ у огледној свесци Момчила Иванића (1913) замисао о речнику „српског књижевног народног језика“ прераста у замисао о речнику „српског књижевног и народног језика“. У другој огледној свесци констатује се да ће речник бити лингвистички, а не литерарни, како га је замислио Новаковић. Промену концепције наметнули су развој самог језика, његове употребе и еволуција лексикографских сазнања. Показала се и неминовност напуштања Новаковићеве замисли да речи одабирају сами академици и књижевници потпуно поуздани да процењују која реч, који обрт или начин говора немају недостатка по

законима српског језика и могу ући у речник. Такав однос изискивао би индивидуални однос сваког уредника и зависио би од његовог знања и укуса (Белић 1959, XXIII). С друге стране, није могуће говорити које речи су добиле искључиво право грађанства у књижевном језику који се тек формира. Напуштена је дакле идеја о нормативном речнику и приступило се изради свеобухватног лексикографског дела у које поред књижевних речи улазе и покрајинске и дијалекатске, као и архаизми, варваризми и други некњижевни облици. Овакав садржај условио је обележавање свих некњижевних облика, чиме се речнику даје извесна нормативност. Речи у одредницама се уклапају у граматички и акценатски систем књижевног језика како би се оне у том облику могле употребити у књижевном језику. Новаковићева замисао проширивана је и дограђивана те је добијена таква ризница која ће значити и својеврстан културни споменик и најширу базу за израду других речника, пре свега мањих, за попуњавање потребе коју нису задовољили Матичин једнотомни и шестотомни речник.

Методологија израде Речника мењала се и у току новијег периода, што показује разлика у систему обраде речи између првих и каснијих томова Речника. У првим томовима дефиниције су концизније, а и полисемна структура речи представљана је у знатно мањем обиму и била је мање изнијансирана. Навођен је мањи број примера како би се постигао што мањи обим Речника. Током времена од ове „минималистичке“ концепције све више се одступало, тако да се данас, сем лимитиране употребе примера, обрађивачи не ограничавају у представљању свих значењских реализација речи. Евидентирају се не само значења карактеристична за стандардни језик, него и за супстандард, затим метафоричка значења у уметничкој и колоквијалној употреби. Информације о лексеми се не исцрпљују само идентификовањем семантике и тумачењем фигуративних значења, него се дају бројне информације о граматичко-семантичким и синтаксичким карактеристикама лексеме. Настоје се представити специфичне морфолошко-деривационе или рекцијске и колокацијске особености лексичких класа или сваке појединачне лексеме (исп. Фекете 1993: 43–44).

Оно што је важно истаћи – Речник је био и остао заснован као научно дело, његова израда се базира на научним принципима. Он, поред семантичких података, са суптилним нијансирањем значења, доноси и акценатске и граматичке информације са знацима уобичајених неправилности и огрешења о норму. Сва значења су засведочена примерима из литературе и(ли) народних говора, са прецизним податком о извору из кога су узета. Бележи се и стилска вредност речи, као и све везе речи и уобичајени лексички спојеви.

На крају треба рећи да је Стојан Новаковић модеран лексикограф са савременим погледима на књижевни језик. Његова концепција израде Речника допуњавана

је у зависности од развоја језика, науке о језику и лексикографије, па и друштвених и политичких околности, али је сачувана у основним правцима датим пре више од сто година. Новаковић је у време неразвијене српске лексикографије засновао дело које је одговарало потребама савремености и учинило континуитет са оним што су пружали *Српски рјечник* Вука Караџића, Даничићев *Рјечник из књижевних старијих српских* и *Рјечник хрватскога или српскога језика* ЈАЗУ. Постављањем темеља *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности Стојан Новаковић је обезбедио високо место у српској науци и српској култури.

Време је показало да и оне његове идеје које нису у потпуности остварене нису престале бити актуелне. Заправо, сада имамо изванредну основу да реализујемо замисао Стојана Новаковића и сачинимо *Речник књижевној народној језика српској*.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1959 – А. Белић, *Увод. У: Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик САНУ, књ. 1, VII–XXVI.

Грицкат-Радуловић 1960 – Ирена Грицкат-Радуловић, *Академијски речници и њихови задаци. Поводом прве књиге Речника Српске академије наука II*, Наш језик, Београд, књ. X, 212–227.

Грицкат-Радуловић 1988 – Ирена Грицкат-Радуловић, *Речник Српске академије наука и уметности – његови, лик, његови*. Глас, Београд : Српска академија наука и уметности, књ. ССCLII. Одељење језика и књижевности, књ. 13, 25–40.

Даничић 1868 – [Ђура Даничић], *Извештај његов – Рад Југославенске академије знаности и умјетности*, Загреб, књ. V, 191–201.

Иванић-Ђорђевић 1899 – Момчило Иванић, Пера Ђорђевић, *Позив и уједињење за културу речи њо народу за Речник Српске Краљевске Академије*, посебан отисак из Српских новина, Београд: Штампарија Краљевине Србије.

Ивановић 2013 – Ненад Ивановић, *Историја рада на Речнику САНУ (1853–1953) : један век развоја савремене српске лексикографије*, у: М. И. Чернышева (ред.), *Славјанска лексикографија*, Москва, 166–198.

Ивић 1991 – Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци, Нови Сад : Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ивић 1995 – Милка Ивић, *Пољеди Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, у Владимир Стојанчевић (ур.): *Стојан Новаковић – личност и дело*. Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд : Српска академија наука и уметности. Научни скупови, 77, Одељење историјских наука 25, 365–371.

Новаковић 1888 – Стојан Новаковић, *Српска Краљевска Академија и његово језика српској. Посланица академији наука филозофских од Стојана Новаковића. Прочитана на свечаном скупу академије, држаном 10 Септембра 1888. у славу стогодишњице Вука Стеф. Караџића*, Глас, Београд: Српска Краљевска Академија, књ. X, стр. 87.

Новаковић 1893 – Стојан Новаковић, *Својана Новаковића Предлој Српској Краљевској Академији учињен 5 априла 1893 да се ошйочне куйљење прађе за академијски Српски Речник, и да се за њај йосао усйанови у Академији Лексикографски Одсек*. Засебице штампано из „Јавора“, бр. 7, стр. 7.

Стијовић 1995 – Рада Стијовић, *Својан Новаковић и модерна српска лексикографија*, у Владимиру Стојанчевић (ур.): *Стојан Новаковић – личност и дело*. Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд : Српска академија наука и уметности. Научни скупови, 77, Одељење историјских наука 25, 365–371.

Фекете 1993 – Егон Фекете, *о Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, Сто година лексикографског рада у САНУ, зборник радова, Београд, 21–49.

Rada Stijović

STOJAN NOVAKOVIĆ AND THE DICTIONARY
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S u m m a r y

Stojan Novaković came up with the idea and was the initiator of creation of *SASA Dictionary of the Serbian Vernacular Literary Language* and founder of modern Serbian lexicography. In his famous “Epistle to the Academy of Philosophical Sciences” he explained the concept of his major project. Novaković wanted to create a dictionary which would form continuity with previous lexicographic works (Vuk’s and Daničić’s) and which would be a treasury of words collected from all Serbian dialects, as well as the words which were created in recent intellectual works. He wanted it to be a dictionary of vernacular literary language, which means dictionary of literary language on vernacular basis in spirit which was founded by Vuk.

Development of language, his use and evolution of lexicographic learnings caused this concept to undergo certain changes. However, it is still preserved in its main directions which were set more than hundred years ago.